

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی گروه تاریخ

عنوان:

قیام های علویان در ایران از آغاز خلافت عباسی تا پایان قرن سوم

هجری

نگارش:

زینب غلامی

استاد راهنما:

دکتر سید علاءالدین شاهرخی

استاد مشاور:

دکتر جهانبخش ثواقب

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ

گرایش ایران دوره ی اسلامی

شهریور ۱۳۹۳

تقدیم به پدر و مادر عزیزم

که هرچه دارم از برکت الطاف و تعالیم آن بزرگواران است .

و تقدیم به

همه ی حق جوین و عدالت طلبان تاریخ

و خواهرم مریم غلامی که رفیق راهم بود تا این پایان نامه را به پایان رساندم .

"با تقدیر و تشکر از زحمات بی دریغ استاد علم و اخلاق دکتر

شاهرخی"

چکیده

قیام های علویان در ایران، با فعالیت های یحیی بن زید از (۱۲۵-۱۲۱ ه.ق)، در خراسان آغاز شد. قیام یحیی موجب گسترش هواداران خاندان پیامبر(ص) در خراسان شد و شهادت او مردم آنجا را سخت متأثر نمود و خشم و غضبشان را علیه امویان برانگیخت و زمینه ی مساعدی را برای دعوت عباسیان در خراسان به وجود آورد.

- به طوری که بعدها عبدالله اشتر، یحیی بن عبدالله و محمد بن قاسم که از رجال نامی علویان بودند به قصد تدارک قیام علیه عباسیان به مناطق مختلفی از ایران آمدند، اما با سیاستها و تدابیر حکومت های وقت، در میانه ی راه، غافلگیر شده و از ادامه ی قیام دست کشیدند.

- سرانجام حسن بن زید علوی، در پی دعوت مردم طبرستان راهی آنجا شد و با بهره گیری از موقعیت انسانی و جغرافیایی مناطق شمالی ایران، موفق شد در سال ۲۵۰ ق سلسله ی علویان طبرستان را بنا نهد و پس از آن علویان تا مدتها بر طبرستان و مناطق مجاور آن حکمرانی کردند.

شایان ذکر است که این پروژه با روش توصیفی ، تحلیلی به بررسی ماهیت و اهداف قیام های علویان در ایران در قرون دوم و سوم هجری پرداخته و سرانجام حرکت آنها را تشریح نموده است.

واژه های کلیدی:

اهل بیت(علیهم السلام) ، امویان ، تشیع ، عباسیان ، علویان

صفحه	فهرست مطالب
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱- مقدمه
۲	۲-۱- بیان مسأله
۳	۳-۱- سؤالات تحقیق
۴	۴-۱- فرضیات تحقیق
۵	۵-۱- ضرورت ها و اهداف تحقیق
۵	۶-۱- روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات
۵	۷-۱- پیشینه موضوع و سوابق مربوط
۶	۸-۱- نقد منابع
۱۳	فصل دوم : علویان و خلافت اسلامی
۱۴	۱-۲- تاریخچه علویان و سادات
۱۵	۲-۲- معنای لغوی شیعه و موارد استعمال آن
۱۶	۳-۲- آغاز شکل گیری تشیع
۱۶	۴-۲- عناوین و نام های دیگر شیعه
۱۷	۱-۴-۲- شیعیان امامیه
۱۷	۲-۴-۲- زیدیه
۱۸	۳-۴-۲- کیسانیه
۱۸	۴-۴-۲- اسماعیلیه
۱۹	۵-۲- قیام های علوی و شیعی در زمان حکومت بنی امیه
۱۹	۱-۵-۲- قیام امام حسین(ع)
۱۹	۲-۵-۲- تأثیر نهضت کربلا در روند توسعه ی تشیع
۲۰	۳-۵-۲- قیام توابع
۲۱	۲-۵-۲- قیام مختار ثقفی
۲۱	۶-۲- اوضاع علویان در زمان حکومت امویان
۲۲	۷-۲- آغاز دعوت عباسیان و بهره گیری آنان از نهضت های علوی

- ۲۳ ۸-۲- قیام زیدبن علی
- ۲۵ ۹-۲- قیام یحیی بن زید
- ۲۶ ۱۰-۲- قیام عبدالله بن معاویه طالبی
- ۲۷ ۱۱-۲- موضع عباسیان نسبت به علویان پس از بنیاد دولت عباسی
- ۳۲ ۱۲-۲- موضع علویان در مقابل توطئه های عباسیان
- ۳۳ ۱۳-۲- مبارزات عباسیان و علویان در جبهه ی فرهنگی
- ۳۷ فصل سوم: مهاجرت علویان به ایران
- ۳۸ ۱-۳- روند فتح ایران توسط اعراب مسلمان
- ۳۸ ۲-۳- مهاجرت قبایل عرب به ایران
- ۴۱ ۳-۳- نخستین زمزمه های تشیع در ایران
- ۴۳ ۱-۳-۳- مدائن(تیسفون)
- ۴۴ ۲-۳-۳- قم
- ۴۸ ۳-۳-۳- خراسان
- ۵۰ ۴-۳- مهاجرت علویان به ایران
- ۵۲ ۵-۳- ماجرای ولایتعهدی امام رضا
- ۵۴ ۶-۳- آثار و پیامدهای حضور امام رضا (ع) در ایران
- ۵۸ فصل چهارم: قیام های علویان در ایران در قرن دوم هجری
- ۵۹ ۱-۴- قیام یحیی بن زید، نخستین قیام علوی در ایران
- ۶۰ ۱-۱-۴- مهاجرت یحیی به ایران و محبوس شدن وی
- ۶۳ ۲-۱-۴- آزاد شدن یحیی از زندان
- ۶۴ ۳-۱-۴- نبردهای یحیی و شهادت او
- ۶۵ ۴-۱-۴- پیامدها و آثار شهادت یحیی بن زید
- ۶۵ ۵-۱-۴- دلایل شکست یحیی بن زید
- ۶۶ ۲-۴- قیام شریک بن شیخ المهری
- ۶۷ ۱-۲-۴- اهداف قیام شریک
- ۶۸ ۳-۴- قیام عبدالله اشتر علوی در سند

- ۶۹ ۱-۳-۴- عبدالله اشتر به نقل ابوالفرج اصفهانی
- ۷۱ ۲-۳-۴- عبدالله اشتر به روایت طبری
- ۷۳ ۳-۳-۴- نقد و بررسی روایات ذکر شده
- ۷۴ ۴-۴- قیام یحیی بن عبدالله در دیلم
- ۷۵ ۱-۴-۴- اقوال و روایات نقل شده پیرامون شخصیت یحیی بن عبدالله
- ۷۶ ۲-۴-۴- دیلمیان و آیین و مذهب ایشان
- ۷۸ ۳-۴-۴- مهاجرت یحیی به ایران و تدارک قیام
- ۸۱ ۴-۴-۴- چرا یحیی از قیام دست کشید؟
- ۸۲ ۵-۴-۴- دسیسه چینی هارون برای کشتن یحیی
- ۸۴ ۶-۴-۴- ماجرای مباحله و مناظره ی یحیی با ابن زبیری
- ۸۵ ۷-۴-۴- پایان کار یحیی و یارانش
- ۸۷ فصل پنجم: قیام های علویان در ایران در قرن سوم هجری
- ۸۸ ۱-۵- قیام محمدبن قاسم علوی
- ۸۸ ۱-۱-۵- آغاز قیام
- ۹۰ ۲-۱-۵- توطئه ی عبدالله بن طاهر برای دستگیری محمدبن قاسم
- ۹۲ ۳-۱-۵- ماجرای دستگیری و زندانی شدن محمد بن قاسم
- ۹۲ ۴-۱-۵- اعزام محمد بن قاسم به بغداد
- ۹۵ ۵-۱-۵- سرانجام قیام محمد بن قاسم
- ۹۶ ۶-۱-۵- بررسی عوامل شکست قیام
- ۹۷ ۲-۵- نهضت علویان طبرستان
- ۹۷ ۱-۲-۵- موقعیت جغرافیایی طبرستان
- ۹۸ ۲-۲-۵- موقعیت سیاسی طبرستان
- ۹۹ ۳-۲-۵- موقعیت تاریخی طبرستان
- ۱۰۰ ۱-۳-۵- روند گسترش اسلام در طبرستان
- ۱۰۱ ۲-۳-۵- مهاجرت سادات علوی به طبرستان
- ۱۰۲ ۳-۳-۵- دعوت مردم طبرستان از حسن بن زید علوی

- ۱۰۳ - ۴-۳-۵- تأسیس دولت علویان طبرستان توسط حسن بن زید
- ۱۰۴ - ۵-۳-۵- فرامین مذهبی داعی کبیر
- ۱۰۵ - ۶-۳-۵- علل پیروزی نهضت علویان در طبرستان
- ۱۰۷ نتیجه گیری
- ۱۰۹ منابع و مأخذ

- همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات ، سمینارها یا سخنرانیها ، باید نام دانشگاه لرستان(استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

۱-۱- مقدمه

ازسده های پیشین تاکنون، مورخان ونویسندگان زیادی، آثار وپژوهش هایی در خصوص زندگانی مشاهیر سادات و علوی به رشته ی تحریر درآورده اند. دربیشترین آثار، صفحات یا خطوطی چند، پیرامون مبارزات علویان در گوشه و کنار سرزمین پهناور اسلامی وجود دارد. مطالعه وبررسی حوادث دوران زندگی پرفرازونشیب خاندان پیامبر(ص)، توجه هر خواننده ای را به خود جلب می کند. در حقیقت، ریشه ی اصلی تمامی انحرافات در جامعه ی اسلامی، ماجرای سقفیه ی بنی ساعده وغضب خلافت از صاحبان واقعی آن است.

پس از این ماجرا، علویان که نماینده ی بخش عظیمی از جامعه ی اسلامی و از نیرومند ترین عوامل تاریخ ساز بوده اند، برای تحقق آرمان های خود وبازگرداندن حقوق از دست رفته ی شان، علیه خلفای ظالم اموی وعباسی، علم طغیان برافراشتند. بدون شک سرآغاز و نقطه ی عطف این قیام ها نهضت عظیم عاشورااست که حرکت های انقلابی بسیاری را در پی داشت که تا به امروز نیز الگویی برای همه ی مسلمانان آزاده و ظلم ستیز بوده است. این پژوهش درصدد آن است در مسیر شناخت قیام های علویان در ایران در قرون دوم و سوم هجری گام بردارد. چرا که فرهنگ و تمدن ایران زمین، قرون متمادی است که با اسلام و مکتب تشیع خو گرفته و در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... از آن متأثر شده است.

۱-۲- بیان مسأله

علویان از زمان رحلت پیامبر(ص) و جریان سقیفه، حق امام علی(ع) و امامان معصوم را در مسأله ی خلافت مسلم دانسته، همواره برای رسیدن به آن تلاش می کردند. با آغاز دعوت عباسی برخی از علویان بدان پیوستند، زیرا آنها در دعوت خود بدون آشکار کردن اهدافشان از شعار - الرضا من آل محمد(ص) - استفاده کردند. اما هنگامی که انقلاب با انتقال خلافت به آل عباس پایان یافت، علویان در یافتند که عباسیان فریبکار بوده و دعوتشان به به خاندان پیامبر(ص) جهت دستیابی به قدرت بوده است. قیام های علویان از مناطق عراق و حجاز آغاز شد و از قرن دوم هجری با مهاجرت علویان به ایران دامنه ی این گونه قیام ها به ایران نیز کشیده شد. عباسیان نیز در تعقیب و کشتار علویان همت گماشتند.

مأمون خلیفه ی عباسی برای دست یابی به اهدافش که یکی از آنها متوقف و مهار ساختن این جنبش ها بود؛ امام علی بن موسی الرضا(ع) را از مدینه به مرو فرا خواند و او را به اجبار به مقام ولایتعهدی خود گمارد، اما عدم همکاری امام با او نقشه هایش را نقش بر آب کرد. حضور امام رضا(ع) در خراسان سبب شد شخصیت ایشان به عنوان امام شیعیان بیشتر شناخته شود و پیروان مکتب اهل بیت(علیهم السلام) رو به فزونی گزارد.

شهادت و دفن ایشان در خراسان نیز یک کانون و حلقه ی شیعی در آن سامان ایجاد کرد و روند مبارزات را استمرار بخشید، چنانچه شکل گیری و تأسیس سلسله هایی مانند علویان طبرستان از پیامدهای فکری و سیاسی این قیامها به شمار می آید. این پژوهش برآن است که قیام های علویان در ایران در قرن دوم و سوم هجری مورد بررسی و مطالعه قرار دهد.

۱-۳- سوالات تحقیق

- علل و انگیزه های علویان از مهاجرت به ایران و برپایی قیام در این سرزمین چه بوده است؟

- چه افراد و جریان هایی و با چه قصد و نیتی به حمایت از علویان برخاسته و زمینه ی پیشرفت قیام ها را فراهم نموده اند؟

- سرانجام این قیام ها چگونه بوده است؟

۱-۴- فرضیات تحقیق

- انگیزه ی علویان از این قیام ها در دست گرفتن حکومت، اندیشه ی جهاد در تشیع، ایستادن در مقابل حکومت های ظلم و جور اموی و عباسی بوده است. دور بودن ایران از مقر خلافت موجب شد تا به تدریج زمینه ی مهاجرت و قیام علویان در ایران فراهم شود.

- طرفداران این گونه قیام ها اغلب عامه ی مردم، بزرگان و طرفداران اهل بیت(ع) بوده اند. رفتار و گفتار عادلانه ی علویان و همگانی آنان با شرایط زمانی و مکانی هر عصر موجب پیوستن اقشاری از مردم به آنها می شده است. علاوه بر این در برخی موارد اخذ مالیات های سنگین و اوضاع بد معیشتی مردم در گرایش آنان به علویان به امید دستیابی به اوضاع بهتر اقتصادی نیز مؤثر بوده است.

- سرانجام بیشتر این قیام ها به شکست منتهی شدند. از علل عدم توفیق این حرکت ها می توان موارد زیر را برشمرد:

تبلیغات عباسیان علیه علویان و تأکید بر حقانیت خودشان

عدم برآورد رؤسای قیام از سپاه و یاران خود در مقابل تجهیزات حکومتی

عدم استفاده از تدابیر و تاکتیک های نظامی مناسب

عدم انتخاب زمان و مکان مناسب برای قیام

اما نهضت علویان طبرستان با بهره گیری از زمینه های مساعد فرهنگی، سیاسی، جغرافیایی این منطقه به پیروزی منجر شد.

۱-۵ - ضرورت ها و اهداف تحقیق

در قرون دوم و سوم هجری ایران یکی از پرآشوب ترین دوره های تاریخی خود را سپری می کند. بخش مهمی از فعالیت های سیاسی، نظامی و فرهنگی برعلیه حکومت بنی امیه و پس از آن بنی عباس در داخل سرزمین ایران بردوش افرادی بود که از خاندان رسول الله (ص) پیروی می کردند. آنها معمولاً به رهبری یکی از فرزندان اهل بیت (علیهم السلام)، مخالفت خود را به اشکال مختلف و به ویژه حضور در قیام ها، عملاً آشکار می نموده اند. این قیام ها گاه چنان اهمیت می یابند که پایه های حکومت عباسی را متزلزل می کنند. تحلیل و بررسی این گونه قیام ها تا حدودی می تواند از اوضاع ایران آن زمان و روابط ایرانیان و علویان با دولت عباسی پرده بردارد.

۱-۶ - روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات

این تحقیق به شیوه ی کتابخانه ای و روش توصیفی- تحلیلی نگاشته شده است و طبق روال معمول پژوهش های تاریخی، از منابع و مآخذ معتبر و قدیمی تاریخ عمومی، محلی، تواریخ ائمه و... فیش برداری شده است. در ضمن در تجزیه و تحلیل داده ها از دیدگاه های پژوهشگران و نویسندگان معاصر نیز استفاده شده است.

۱-۷ - پیشینه ی موضوع و سوابق مربوط

بخشی از قیام های علویان در ادوار مختلف، توسط نویسندگان و محققین ارجمند، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است و در قالب کتب و مقالات متعددی ارائه شده است که از جمله ی آنها می توان به کتب مقاتل الطالبین ابوالفرج اصفهانی ، جهاد شیعه سمیره المختار الیثی و قیام های شیعه در عصر عباسی محمد کاظمی پوران اشاره نمود. با این حال اما آن دسته از قیام های علویان که اختصاصاً در ایران به وقوع پیوسته است، کمتر مورد توجه واقع شده است و کتاب یا طرح تحقیقاتی خاصی با این عنوان یافت نشد. این اثر تلاش دارد با نقد و بررسی قیام های علویان در ایران، موانع و مشکلاتی را که در راه این گونه حرکت های انقلابی وجود داشته در حد توان بیان کند.

۸-۱ - نقد منابع

منابع و مآخذی در تدوین این پژوهش، براساس قرابت موضوع، از آنها استفاده شده است که به دو گروه کلی تقسیم می شود:

الف) منابع تاریخی دست اول

ب) مطالعات و تحقیقات معاصر

منابع تاریخی دست اول شامل منابع تاریخی عمومی، کتب رجال و سیره، کتب تاریخی محلی می باشد.

منابع تاریخ عمومی:

۱- تاریخ الرسل والملوک معروف به تاریخ طبری: کتابی است به زبان عربی که توسط محمد بن جریر طبری متوفی ۳۱۰ ق تاریخ نگار و محقق مسلمان ایرانی در اواخر سده ی سوم پس از هجرت به رشته ی تحریر درآمده است. کتاب تاریخ طبری از مشهورترین، مهم ترین و ارزشمندترین مجموعه های مفصل تاریخ عمومی اسلام و جهان به شمار می آید.. این کتاب به صورت سالنگاری نگارش یافته و وقایع تاریخی را از آغاز

آفرینش شروع کرده و سپس به نقل داستان پیامبران و پادشاهان قدیمی می پردازد. در بخش بعدی طبری به نقل تاریخ پادشاهان ساسانی می پردازد و از آنجا به نقل زندگی حضرت محمد(ص) می پردازد. در این کتاب وقایع پس از شروع تاریخ اسلامی به ترتیب سال تنظیم شده و تا سال ۳۰۲ ق ادامه یافت.

تاریخ طبری دارای ۱۶ جلد و مرجع عمده ی تاریخ ایران تا اوایل سده ی چهارم هجری است.

همچنین این کتاب مآخذ عمده ی بسیاری از کسانی واقع شده است که بعد از طبری به تألیف تاریخ اسلام اهتمام ورزیده اند. از محاسن تاریخ طبری ذکر تفضیلی قیام های علویان است. اما این بیان تفضیلی چون با اظهار نظر و قضاوت و گزینش مؤلف همراه نیست گاه در تضاد و تناقض با هم قرار می گیرد. مؤلف این کتاب با اظهار بی طرفی ظاهری، نه تنها مظلومیت علویان را به تصویر نمی کشد بلکه سعی و تلاش هم برای محکوم کردن اعمال ناشایست خلفا انجام نمی دهد.

۲- **تاریخ یعقوبی**: تألیف احمد بن ابی یعقوب معروف به بن واضح یعقوبی (متوفی ۲۷۹ ق)، از قدیمی ترین تاریخ های عمومی به زبان عربی است. این کتاب در دو جلد تنظیم شده است. جلد اول تاریخ قبل از اسلام، از آدم و حوا تا تاریخ پیامبر اسلام(ص) را بیان داشته است. جلد دوم کتاب از تولد پیامبر(ص) شروع شده و تا دوران معتمد عباسی ادامه می یابد. یعقوبی برخلاف طبری با ایجاز و اختصار بیشتری با مطالب برخورد کرده است و در نقل اخبار و رویدادها نیز گزینش خویش را دخالت داده است. ویژگی آشکار تاریخ یعقوبی یاد سرگذشت امامان شیعه است. اوبه مناسبت ذکر وفات ائمه ی اطهار(ع) ، خلاصه ای از سرگذشت و سخنان آنان را تا امام هادی(ع) آورده است. همچنین این مورخ از قیام علویان در مقابل خلفا دفاع کرده است. یعقوبی در تاریخ نگاری شیوه ای معتدل داشته و اطلاعاتی که داده از جمله خطبه ها و وصایای سیاسی و اخلاقی و نامه های رسمی، دقیق

وگاه منحصر به فرد است. اودر اثر خویش به طرح برخی مباحث جغرافیایی نیز پرداخته و به گاه شماری ایرانی و رومی نیز توجه نشان داده است.

۳- مروج الذهب و معادن الجواهر معروف به تاریخ مسعودی: یکی از کتب مهم تاریخی است که علی بن حسین مسعودی (متوفی ۳۴۵ یا ۳۴۶ ق) مورخ و جغرافیدان بزرگ شیعی در نیمه ی اول قرن چهارم هجری آن را تألیف کرده است. این جهانگرد تیزبین و مورخ چیره دست حاصل یک عمر جهانگردی و مطالعات عمیق خود را در اندیشه و رفتار اقوام مختلف در این کتاب به رشته ی تحریر درآورده است.

مروج الذهب از این جهت که شامل تاریخ ملل قدیم، از جمله ایرانیان است، و اطلاعاتی دقیق و کمیاب از خصایص زندگی این اقوام به دست می دهد، از منابع معتبر مطالعات شرقی به شمار می آید و در نزد خاورشناسان اعتبار و حرمتی بسزا داشته، از مهمترین منابع اساطیر و تاریخ قبل و بعد از اسلام، خاصه ایران دوره ی ساسانی و تاریخ اسلام محسوب می شود. مسعودی نیز مانند یعقوبی از قیام های علویان در مقابل خلفا و مظالم آنها دفاع کرده است .

۴- الکامل فی التاریخ: نوشته ی عزالدین ابوالحسن علی بن محمد معروف به ابن اثیر (۶۳۰ ق) است. این کتاب تاریخ آفرینش را از آغاز آن تا سال ۶۲۸ قدر بردارد و شامل اخبار سیاسی و نظامی و گاه فرهنگی شرق و غرب جهان اسلام است. این اثر تاریخی نیز به صورت سالنگاری تدوین شده است. ابن اثیر سال ها پس از طبری و یعقوبی کتاب خود را نوشته است. و درپاره ای از موارد، چیزی بیشتر از طبری ندارد و دقیقاً همان مطالب را آورده است.

او در تاریخ خود به ذکر روایات مختلف یک واقعه ی تاریخی نمی پردازد، بلکه به ذکر کاملترین روایات یا آنی که درست تر به نظر رسیده بسنده کرده است و اگر در جایی

مجبور به ذکر روایتی بوده که در صحت آن تردید داشته، نظر خود را درباره ی آن بیان می کند یا متذکر می شود که اخبار مختلفی در باره ی آن در دسترس است.

منابع رجال و سیره:

۱- **مقاتل الطالبيين**: تألیف ابوالفرج اصفهانی (متوفی ۳۵۶ق) است. این کتاب اثری کم نظیر در مورد زندگی فرزندان ابی طالب است که به شهادت رسیده اند یا به طرز مرموزی به قتل رسیده اند. گرچه گرایش های زیدی یا تسامحی در اثرش آشکار است. اما بیشترین اخبار و اطلاعات در مورد حرکت ها و قیام های علویان را می توان در آن مشاهده نمود. این کتاب برحسب ترتیب حکومت خلفا طبقه بندی شده است، به طور کلی مطالب مطرح شده در مقاتل الطالبيين از آن جهت که شناسنامه دارند فوق العاده ارزشمند هستند. یکی از ایرادات این کتاب آن است که از ذکر تاریخ حوادث خودداری نموده است. این کتاب در موضوع مستقل از شهرت و جایگاه والایی در میان پژوهشگران و محققان برخوردار بوده و از جمله منابع اصلی می باشد.

۲- **عیون اخبار الرضا(ع)**: این کتاب نوشته ی ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی (۳۰۵-۳۸۱ق) معروف به شیخ صدوق است. این نویسنده از دانشمندان برجسته و چهره های سرشناس و از روایان شیعه در قرن چهارم هجری به شمار می آید. شیخ صدوق در این کتاب روایت هایی پیرامون امام رضا(ع) و مجموعه روایاتی که از آن حضرت نقل شده را جمع آوری کرده است. نویسنده، این کتاب را برای هدیه به کتابخانه ی صاحب بن عباد دیلمی، وزیر شیعی مذهب آن دوران نگاشته است.

صاحب بن عباد در مدح و ستایش امام رضا(ع) اشعاری را می سراید و آن را به شیخ صدوق هدیه می دهد و شیخ نیز این کتاب را در پاسخ به هدیه ی ایشان می نگارد. کتاب عیون اخبار الرضا(ع) از معتبرترین منابع روایی شیعه محسوب می شود و مورد توجه علما و اندیشمندان اسلامی قرار گرفته است.

منابع تاریخی محلی

۱- **تاریخ بخارا:** این کتاب یکی از مشهورترین تاریخهای محلی در ایران است که توسط ابوبکر محمدبن جعفر نرشخی (۲۸۶-۳۸۴ق)، در سال ۳۲۲ق به زبان عربی تألیف گردید. کتاب تاریخ بخارا، از آثار مهم تحقیق در باب سرزمین های شرق اسلامی است که می توان آن را مهمترین کتاب برای تحقیق و پژوهش در باب دولت سامانیان در ماوراءالنهر و خراسان به شمار آورد.

تاریخ بخارای نرشخی عبارت است از تاریخ شهرستان بخارا که از اوضاع جغرافیایی آن و نام شهرها و قصبات و روستاها و رودها و همچنین ذکر علما و قضات و حوادث و اتفاقات آن ناحیه بحث می کند. این کتاب در سال ۵۲۲ق توسط ابونصر احمدبن محمدبن نصر القبادی به فارسی برگردانده شد و حذف و اضافاتی در کتاب به وجود آمد.

۲- **تاریخ طبرستان:** کتابی است تاریخی اثر ابن اسفندیار که در حدود سال ۶۱۳ق تألیف شده است. موضوع آن در مورد تاریخ طبرستان از ایام قدیم و بنیاد عمارت و خصایص و عجایب آن دیار و ذکر ملوک و اکابر و علما و اهل نجوم و حکما و شعرای محلی است. تاریخ طبرستان از چهاربخش تشکیل شده است و در موضوع خود معتبر است و مطالبی در بردارد که در جای دیگر نمی توان یافت. نثر آن جز در مقدمه از نمونه های دلپذیر انشاء فارسی است. نامه ی تنسر در این کتاب مندرج است. تمام نسخه های موجود آن در برگیرنده ی وقایع تا سال ۷۶۰ق است و تقریباً حوادث ۱۵۰ساله ی بعد از تألیف توسط اولیاءالله آملی بدان افزوده شده است.

در بخش چهارم این کتاب اوضاع و احوال علما و زهاد و سادات آمده است، مطالب این بخش حاکی از گرایش نویسنده به مکتب تشیع است، هرچند او در بررسی جنبش های علوی طبرستان به مباحث اعتقادی وارد نشده و از بررسی رویدادهای این دوره و داوری درباره ی آنها پرهیز و فقط به ذکر وقایع بسنده کرده است. ابن اسفندیار در جاهای

مختلف کتاب اقرون بر تمجید از سلوک و منش باوندیان، از اهل بیت پیامبر(ص) به نیکی یاد کرده و به مناسبت های مختلف درباره ی امان شیعه گزارش هایی را با سیاق شیعی آورده است.

۳- تاریخ قم: اصل این کتاب به زبان عربی است که در سال ۳۷۸ق در زمان صاحب بن عباد به تشویق او به وسیله ی حسن بن محمد بن حسن قمی نوشته شده است. برگردان آن به فارسی در سال ۸۰۵ق توسط حسن بن علی بن حسن قمی صورت گرفته است. نثر برگردان تاریخ قم با وجود واژه ها و اشعار عربی، نثری ساده و روان است.

تاریخ قم در ۲۰باب و ۵۱ فصل نوشته شده است. ولی ترجمه ی فارسی موجود آن فقط شامل ۵ باب نخست است و از سایر باب ها تنها از طریق فهرست مندرج در مقدمه ی نویسنده، آگاهی موجود است. با توجه به مطالب فهرست کتاب، گویا باب پنجم نیز کامل نیست. مؤلف در کتاب خود از منابع متعدد بهره برده و غالباً نام آنها را برده است.

بر پایه ی فهرست بابهای بیست گانه ی تاریخ قم می توان گفت که در میان کتابهایی که درباره ی شهرهای ایران، از گذشته تا امروز تألیف شده، کمتر کتابی به این جامعیت وجود دارد. مطالب باب سوم این کتاب در دو فصل درباره ی مهاجران آل ابوطالب به قم است که با تاریخچه ای حضرت علی(ع) و حضرت فاطمه و یازده امام(علیهم السلام) آغاز شده و سپس شاخه های مختلف آل ابوطالب که نسبتشان به هریک از امامان می رسد به ترتیب شناسانده شده اند. موضوع باب چهارم مهاجرت اشعریان، از خاندانهای مشهور عرب، به قم و آبه و چگونگی استقرار آنها در قم است.

مهمترین مطالب پانزده کتاب به استناد فهرست آن عبارت است از ذکر قاضیان و والیان قم و کاتبان دیوان، آغاز ورود اسلام به قم، «کوره» شدن قم، علمای قم، ادیبان و فیلسوفان و مهندسان و نسخه پردازان و وراقهای قم، شاعرانی که در مدح قم شعر سروده اند، یهودیان و زرتشتیان قم و بالاخره عجایب این شهر است.